

УДК 371.4

ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СЕБЕ ЯК ПОЧАТОК САМОВИХОВАННЯ

Грищенко Світлана Владиславівна
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки
ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді... Діяльність людей повинна бути багатогранною й необмеженою, тоді люди будуть гармонічними й всебічно розвиненими. Людей створюють їхні справи, а не слова. Як говорив чеський мислитель-гуманіст і педагог Ян Амос Коменський, людина створюється за допомогою справ, а не за допомогою слів. Із цього випливає простий висновок: сказав - зроби, агітуєш - бери участь у практичній реалізації ідеї, що висуваєш. Одні слова нічого не значать ні для інших, ні для самого себе. Слово стає виховним засобом, коли допомагає осмислити справу, краще її організувати, оцінити, удосконалити, обмінятися досвідом, знайти краще рішення проблеми. Слова без справи - демагогія, політиканство, все що завгодно, але тільки не засіб самовиховання й виховання інших [5, с. 149].

Аналіз останніх публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Послідовне вивчення взаємозв'язку виховання і самовиховання розпочав Алякринський Б.С. Напрямок зв'язку психіки з самовихованням розробив Гримак Л.П. Багатогранність самовиховання особистості частково було розкрито Донцовим І.О. Проблемою взаємозв'язку виховання і самовиховання займався Ковальов О.Г. Методику самовихованням досліджував Кочетов Л.І. Взаємозв'язок геніальності і самовиховання вивчали Мехорн Г. і МелхорХ.-Г.

Формування цілей статті... Мета статті проаналізувати і теоретично узагальнити зміст виховання відповідальності за себе як початок самовиховання в контексті модернізації національної системи освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження... Всі люди мають загальні етапи становлення й розвитку, але темпи їх проходження різні. Нерідко одна дівчинка в 11-12 років ще грає в ляльки, а інша й виглядає й поводить як сформована дівчина. Юнак до 21 року відстає за рівнем і темпами розвитку від дівчини, а потім доганяє її й далі вже увесь час випереджає, особливо в сфері

творчого мислення, аналізу й професійної активності. Нерівномірний розвиток є у будь-якому віці в усіх без винятку. При цьому важливо зрозуміти, що в інший період життя людина не може щось зробити, не виходить, немає гостроти розуму, здатностей для успішного рішення поставленого завдання, але прийде строк - і стане можливим те, що сьогодні ніяк не вдається. У кожного це буває по-різному. Американський винахідник Т.А. Едісон, приміром, не міг у школі за кілька років здолати математику. А потім сам це зробив за чотири місяці. Професор словесності вважав, що Вальтер Скотт стане в найкращому разі стараним клерком. Але письменника Вальтера Скотта знає сьогодні увесь світ. Л. Толстой так і не закінчив університет. Але Л. Толстой був «енциклопедією російського життя», видавньою людиною свого часу. Хтось відкриває свій поетичний дар, як О.С. Пушкін, у ранньому віці, хтось починає писати вірші, як байкар І.О. Крилов, після сорока; хтось пише музику, як Моцарт, у три роки, хтось, як Вагнер, опановує ноти вже після двадцяти. Важливо тільки не падати духом, шукати себе, тренуватися, вправлятися - і завжди можна домогтися успіху [5, с. 158; 6, с. 38].

Закон взаємозв'язку загального й індивідуального розвитку дає поняття загального розвитку (пам'ять, увага, мислення, мовлення) визначає розвиток індивідуальності. Але з 12-13 років, у період статевого дозрівання, темпи загального розвитку залежать від темпів розвитку індивідуальності (здатки, дарування, здатності й т.п.). У цьому віці, щоб підвищити загальну культуру, потрібно використати самоосвіту й самовиховання, тому що в дітях з 12 років нічого не можна виховати, якщо вони самі цього не захочуть. Якщо погано дається російська мова, а добре - математика, додатково треба займатися саме математикою. Як сказав видний радянський психолог В.О. Крутецький, атака на слабкість повинна вестися з позиції сили. Виходить, у кожної людини в будь-якому віці головний її обов'язок - розвивати свою індивідуальність, свій талант [1; 3; 4; 5].

Особистість - об'єкт і суб'єкт виховання створюється не тільки виховним впливом батьків, учителів, преси, телебачення й ін., але й виховує себе сама. Як говорив польський педагог Януш Корчак, виховання без участі в ньому самої дитини не можливе. Отже, оптимальне формування особистості, розвиток сил і здатностей припускає взаємозв'язок виховання й самовиховання, використання школи, ВНЗ, суспільної роботи в інтересах свого розвитку, духовного збагачення, а не заради примітивного завдання зробити кар'єру, полегшити життя й ін. Для розвитку здатностей людині необхідні труднощі. Тільки при інтенсивних навантаженнях на межі можливостей виникає осяяння, натхнення. Зоряна година є в кожного з людей, але до цього треба готуватися щодня, безупинно, з повною напругою сил [2; 5]. Основні думки про необхідність самовиховання:

- Поряд з вихованням самовиховання - найважливіший шлях підготовки людини до життя в суспільстві; робота над собою прискорює процес формування особистісних якостей, сил і здатностей, збагачує життя молодих людей ні з чим не зрівняним щастям само творення.

- Самовиховання не можна зводити до самотренувань, спеціальним вправам. Робота над собою - це внутрішня організація всього життя людини,

оптимальна самореалізація всіх його сил і здатностей, це стиль і зміст життя, які вибирає юність.

- Самовиховання - результат усього попереднього розвитку особистості, показник її високої вихованості, її соціальної зрілості. Тому воно виступає і як суспільно необхідний соціальний процес, і як особиста, здійснювана за власною ініціативою діяльність з розвитку своїх сил і здатностей. Виховуючи себе, людина готується для життя в суспільстві, а беручи участь у житті суспільства, множить своє духовне багатство, моральну чистоту й фізичну досконалість. Тому самовиховання не просто особиста справа кожного - це його цивільний обов'язок.

- Кожна людина може плідно працювати над собою. У самовихованні немає нічого неможливого. Тільки не треба поспішати, чекати відразу відчутних результатів. Пам'ятайте: дорогу здолає той хто йде! Але щоб знати, куди йти, варто визначити свою мету життя [3, с. 192].

Ціль життя - визнати спрямованість свого розвитку. Насправді: рослина тягнеться до світла, корінь пронизують землю, бджола несе мед у стільники, тварина тікає від ворогів або шукає їжу. Усякий рух, дія, усякий розвиток має мету. Людина як, розвинена істота, за суттю своєю - цілеспрямована система. Ціль обумовлена потребами існування: у їжі, відпочинку, самозбереженні, продовженні роду й ін. Для людини важливі духовні потреби: у враженнях, у спілкуванні, самовираженні, праці й т.п. Потреби викликають бажання, наміри, інтереси, тобто визначають спрямованість діяльності, установки, ціннісні орієнтації, які разом і становлять мету. І.П. Павлов не випадково вказував, що в людей, які не мають мети, знижується активність, слабшає життєздатність, вони піддані більшій небезпеки занедужати й загинути. У народі говорять, що людина жива, поки в неї є мета, мрія, а останнє, що в людях умирає, - це надія на краще майбутнє. Людина, що має надію, що знає, чого вона хоче, буде боротися до кінця, напружувати свої сили й перемагати [5, с. 164].

Правильно поставлена життєва мета допомагає людині в боротьбі, у самоствердженні.

Скромність - чудова якість, що прикрашає сильну людину. Але часто цим словом маскується незначність, заздрість і лицемірство. Та й саме поняття «скромність» означає вміння не придушувати соратників, здатність розуміти інших людей, радіти з ними, ураховувати їхню думку, учитися в інших. Скромність - прояв безкорисливого служіння людям, великій справі вдосконалювання людства. Жити для інших - от що таке скромність, а зовсім не боязкість, непомітність, лицемірне зменшення своїх сил і своєї ролі в суспільстві. Так що впевненість у собі й скромність припускають, а не виключають один одного.

Досягнення цілей життя залежить від сформованості волі й характеру. Головна вольова якість - стійкість у боротьбі за свої ідеали. Вона проявляється в завзятості в досягненні мети, у здатності переборювати труднощі, не падати духом при невдачах, в умінні йти вперед, не відволікаючись на життєві дрібниці. Аристотель помітив, що для досягнення мети спочатку треба просто визначити для себе, до чого прагнути й чого уникати, треба знати свої достоїнства й недоліки. Спіноза теж вважав, що надзвичайно важливо

правильно оцінити свої можливості, направити їх на здійснення своєї мрії й не робити нічого, у чому б проявлялися наші слабкості й негативні якості [6, с. 49; 7, с. 91].

Для теперішньої людини життєствердження - це боротьба в ім'я досягнення шляхетної мети. У житті неминучі перешкоди, труднощі, невдачі й навіть поразки. Винести все це може лише наполеглива, вольова людина, загартована у боротьбі. Подолання труднощів загартовує характер, легке життя його розслабляє. Історія людства повна прикладами, які це підтверджують [5, с. 168]. Для досягнення мети необхідно володіти працьовитістю й захопленістю, одержимістю у своїй діяльності, оптимізмом. Щастя досягається працею й самозреченням, творчістю й подоланням труднощів, прикостей, невдач, яких доля кожному доставляє чимало. Його досягає тільки той, хто, не гублячи силу духу, бореться, сильнішає, розумнішає [3; 4; 5].

Людину називають Людиною, коли вона здатна відповідати за свою поведінку, за результати своєї діяльності перед суспільством, перед колективом, тримає у своїх руках власну долю, готова винести всі випробування й перемогти. Поки немає відповідальності за себе, ви ще не є зрілою людиною. Відповідальність є завжди обов'язок перед кимось і за щось. Наш громадянський обов'язок, честь і совість, наша активна соціально зріла життєва позиція - це міра відповідальності людини перед суспільством. Самовиховання - теж прояв такої міри відповідальності, що свідчить про зрілість і духовну стійкість людини [5, с. 148].

Усяка видатна людина втілює в собі не тільки загальнолюдські якості, але й характерні риси свого народу. Служіння народу невіддільне від відчуття себе його часткою, неможливо без самовиховання якостей, які народ виробляв протягом своєї тисячолітньої історії. Відповідальність за себе - це й відповідальність за розвиток своїх здатностей, за свій високий моральний дух і здоров'я.

Відомо, що Демосфен мав слабкий голос, мовлення було з великими дефектами. Спроби привселюдно виступати кінчалися обуренням і свистом юрби: ніхто не хотів слухати такого оратора. Але Демосфен був завзятий, дуже терплячий. Він вирішив стати великим оратором. Кілька років тренувався в проголошенні промов, ходив на берег моря й намагався перекричати шум хвиль. Щодня він набирив у рот дрібні камінчики й, тримаючи їх у роті, годинами виголошував промови, намагаючись вимовляти чітко кожне слово. І Демосфен став тим, ким хотів: слухати його промови з'їжджалися з усієї Греції [5; 6].

Жодна видатна людина не обійшлася без самовиховання. Можна сформулювати основні заповіді людини, що займається самовихованням:

1. Людина має право на зважену, осмислену діяльність, виправдану інтересами справи.
2. Головний критерій учинку людини - його доцільність. Зробити гідний учинок треба вміти.
3. Метою людини, що займається самовихованням зробити все можливе й неможливе для виховання в собі необхідних якостей.

4. Не можна починати яку-небудь справу не зваживши всі складності й ситуації.

5. Ставитися до будь-якої справи як до важливої й невідкладної. Найбільш складні ситуації виникають при виконанні здавалося б найпростішої справи.

6. Людина зобов'язана зробити все від неї залежне, щоб полегшити працю своїх колег.

7. Красиво не те, що ефектно, а що ефективно. Робота напоказ - неетична за самою природою будь-якої справи.

Як бачимо, існує професійна етика, що припускає завзяту роботу над собою. Самовиховання тільки тоді й можливе, коли воно пов'язане з головною метою життя, з обраною справою, відповідальністю за його результати. Успіх у самовихованні забезпечується завзятістю в досягненні мети при постійному подоланні труднощів. Нікому з видатних людей не була дана легка дорога в житті. Їхній шлях до перемоги й щастя лежав через подолання труднощів і перешкод [5, с. 172].

Відповідальність за себе невід'ємна від упевненості в собі. Все життя прагнучи до однієї мети - розгадати таємниці атомного ядра, працюючи з величезною напругою, Резерфорд завжди вірив, що буде першим у наукових пошуках. І був першим майже сорок років. Його впевненість у собі робила людей, що перебувають поруч із ним, більше здібними, обдарованими [6; 7].

Упевненість - це не самовпевненість, це об'єктивне усвідомлення своїх сил і здібностей. Не можна обвинуватити в нескромності Евариста Галуа, що в 18 років уважав себе великим математиком. Світ визнав геній Галуа лише через 80 років після його смерті. Лише впевненість Галуа в собі уможливила його безсмертя [5, с. 176].

Відповідальність за себе - це відповідальність перед людьми й історією за те, що ми здійснили при житті, це наш внесок у духовну культуру людства, шлях в майбутнє. Ми відповідаємо за все в собі й перед усіма. Відповідальність в остаточному підсумку зобов'язує кожного працювати над собою, удосконалюватися духовно, ставати розумніше, краще. І, обов'язково, вірити в себе. Відповідальність за себе, упевненість у собі, вимогливість до себе, працьовитість, воля до перемоги - це і є ті внутрішні сили, за допомогою яких ми можемо одночасно змінювати світ і себе [3; 4; 5].

Кожний з нас повинен нести відповідальність за долі цивілізації, прогрес, за майбутнє Батьківщини, долю свого народу, ми зобов'язані бути сильними духом, міцними волею, мудрими в рішеннях, творчо ставитися до своєї роботи, удосконалювати свою професійну майстерність. Сьогодні поважати себе - це безупинно працювати над собою.

Як будь-яка діяльність, самовиховання вимагає організації, а це означає вироблення відповідного плану роботи, уміння його реалізувати у своєму повсякденному житті, при необхідності виправити, відкоригувати, проконтролювати результати зміни свого внутрішнього світу [5, с. 178].

До планування самовиховання люди приходять не відразу. Звичайно план самовиховання органічно впливає із способу життя й служить доповненням до нього. Потім він перетворюється в самостійну частину самовиховання.

Програма морального самовиховання вимагає: постійного аналізу й оцінки

своїх дій і вчинків; подолання млявості, інертності, пасивності шляхом розвитку волі; вироблення вміння розуміти людей і допомагати їм; домагатися високої якості виконуваної роботи [5, с. 179].

Необхідно щодня планувати свою діяльність. План на майбутній день складається напередодні ввечері. У ньому вказується, що треба зробити, з'ясовуються причини, що перешкодили виконанню плану за минулий день, дається оцінка своїм діям і вчинкам.

Оволодівши вмінням планування щодня, можна приступати до наступного кроку: планувати справи на тиждень, підкоряючи їх певним цілям. При цьому вся планова робота повинна органічно вписуватися в режим: для читання книг або перегляду телепередач щодня виділяється дві години, для спорту й фізичної праці в сукупності - 2-2,5 години на день (норма рухової активності). На певні дні тижня й певні години дня планується читання книг, їхнє конспектування, складання рефератів, робота над виступами, підготовка до змагань. Треба вчитися плануванню, реально передбачати, скільки часу і яких зусиль зажадає від вас виконання тієї або іншої роботи, вправ, тренувань [1; 3; 4; 5].

Планування робочого тижня поєднується із складанням місячних або кварталних планів, відпрацювання яких повинно зайняти не менш року. Лише після цього можна складати плани роботи над собою на тривалий час [1; 3; 4; 5].

Плани самовиховання багатьох людей здійснюються на основі попереднього виконання ряду самозобов'язань. Їхня послідовність така:

- 1) скласти режим дня й строго виконувати його;
- 2) ніколи не приходити на заняття, не підготувавшись до них;
- 3) привчити себе почату справу завжди доводити до кінця;
- 4) кожную справу виконувати якісно, ставитися сумлінно до виконання будь-якого доручення;
- 5) навчитися самоконтролю за своїми думками, діями й учинками [5, с. 182].

Після того, як привчите себе до життя на цій основі, ви зможете виконати будь-яку програму самовиховання.

Важливою ланкою планування самовиховання є облік результатів самопізнання - від самооцінки образу «я», яким є до того, яким повинен бути і яким може бути в ідеалі.

Надто важливо одержати об'єктивну картину себе в цей момент. Тут потрібна відверта розмова із самим собою й про себе самого, треба дати відповідь на питання, поставлені собі: що я являю собою зовні; що я являю собою як людина серед інших людей; який я як працівник, за що хвалять, за що засуджують; який я як друг, співрозмовник, партнер у справах, соратник, однодумець, супротивник й ін. Розібратися в собі непросто. Справа в тому, що в кожному з нас є ядро особистості, що проявляється завжди, у всіх видах діяльності, незалежно від обставин, але є й ситуативне «я», що нерідко міняється залежно від того, хто з нами поруч, яка ситуація, обставини. Наприклад, боязкий юнак стає сміливим, коли його кохана в небезпеці, коли треба допомогти ближньому в біді, і, навпаки, сміливий і рішучий навіть у власних очах іноді, зіштовхнувшись із небезпекою, боїться, уникає боротьби.

Іноді наша думка про себе побудована на самообмані або незнанні себе, а часом на лицемірстві й бажанні вважати себе краще, ніж є насправді. Гете сказав один раз: «Як пізнати себе? Не шляхом споглядання, а тільки шляхом діяльності. Спробуй виконати свій обов'язок, і ти довідаєшся, що в тобі» [3; 4; 5].

Самопізнання й самовиховання збігаються, якщо аналізувати свою діяльність і поведінку як процес прояву й розвитку якостей особистості, знань, умінь і навичок. Для цього треба точно визначити, що та або інша діяльність дає для фізичного й психічного розвитку, як її можна використати для застосування своїх можливостей і здатностей. Тому самоаналіз свого характеру й діяльності виявляється двома сторонами єдиного процесу - самопізнання. Взагалі пізнання себе й обставин органічно включається в процес самовиховання на всіх його стадіях. Дані про свої достоїнства й недоліки, подання про себе є вихідними як для визначення мети, так і для конкретної програми самовдосконалення [5, с. 164].

Майбутній викладач, пише собі в щоденник самовиховання: Як викладач я повинен мати наступні людські якості:

1) владність і подяку своїм учителям; 2) чуйність і уважність у ставленні до молоді; 3) чесність у виконанні своїх обов'язків в будь-яких обставинах, незважаючи на власний стан здоров'я, на особистість того, кого навчають; 4) самопожертву: віддавати всі сили, знання й уміння процесу навчання; 5) моральну чистоту: ніколи не використовувати свої знання на шкоду людям; 6) уміння зберігати таємниці тих, кого навчають, ніде й ніколи їх не розголошувати; 7) безкорисливість у своєму служінні людям [1; 3; 4; 5].

Свій кодекс моральності є в кожного фахівця. Існує юридична, педагогічна, службова етика й т.д. Стан в якому я є зараз, і тим, яким я повинен бути визначає завдання й основний зміст самовиховання [5, с. 175].

Для парубка, що вчиться, здобуває знання, уміння й навички майбутньої професії, можна рекомендувати план, що включає розділи: наукова самоосвіта, розвиток своєї загальної культури, моральне самовдосконалення, самовиховання волі й характеру, зміцнення здоров'я [4, с. 127; 5, с. 177].

Розвиток загальної культури містить у собі організацію способу життя й естетичне самовиховання, тобто читання й обговорення художньої літератури, перегляд й обговорення спектаклів, кінофільмів, телепередач, зустрічі із цікавими людьми, самонавчання культурі поведінки, суперечки про смаки, моду й ін. [5, с. 181].

Моральне самовдосконалення, необхідно передбачати, які позитивні якості виробляти, з якими негативними явищами у своїй поведінці боротися, які моральні недоліки виправляти. Самовиховання волі й характеру припускає вироблення вміння володіти собою в складних ситуаціях, постійний самоконтроль за своїми діями й учинками, виховання самодисципліни, самостійності, завзятості в досягненні мети й ін. [5, с. 182].

Фізичне самовиховання: включення в спосіб життя режиму, фіззарядки, загартовування, регулярного перебування на свіжому повітрі, спортивних тренувань й ін.

Висновки. Таким чином, виховання відповідальності за себе як початок

самовиховання є важливим етапом формування особистості для становлення гуманістичних, загальнолюдських та національних цінностей людини за кращими українськими освітніми традиціями.

Резюме. Аналіз і теоретичне узагальнення змісту виховання відповідальності за себе як початку самовиховання в контексті модернізації національної системи освіти. **Ключові слова:** виховання, самовиховання, можливість, вольова людина.

Резюме. Анализ и теоретическое обобщение содержания воспитания ответственности за себя как начала самовоспитания в контексте модернизации национальной системы образования. **Ключевые слова:** воспитание, самовоспитание, возможности, волевой человек.

Summary. Analysis and theoretical generalization of maintenance of education of responsibility for itself as to beginning of self-education in the context of modernization of the national system of education. **Keywords:** education, self-education, possibilities, volitional man.

Література

1. Алякринский Б.С. Беседы о самовоспитании. - М., 1977. - 184 с.
2. Гримак Л.П. Резервы человеческой психики. - М., 1987. - 232 с.
3. Донцов И.А. Самовоспитание личности. - М., 1984. - 210 с.
4. Ковалев А.Г. Личность воспитывает себя. - М., 1983. - 311 с.
5. Кочетов Л.И. Как заниматься самовоспитанием. - Мн.: Выш. шк., 1991. - 287 с.
6. Мехорн Г., Мелхор Х.-Г. Гениями не рождаются. - М., 1989. - 172 с.
7. Радунская И.Л. Предчувствия и свершения. - М., 1985. - 137 с.

Подано до редакції 12.03.2009